

Įvietinta folklorinė atmintis grožinėje kūryboje: pasvalietiškoji versija

B R O N Ė S T U N D Ž I E N Ė

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

ANOTACIJA. Straipsnyje leidžiamasi į lig šiol mažai folkloristų judintą probleminį lauką, provokuojantį patyrinėti, kiek ir kaip lietuvių grožinės literatūros prozoje reflektuojama folklorinė atmintis. Jos paieškos susiaurinamos regioniniu aspektu: žvalgomasi po prozos tekstus, susijusius su viena konkrečia vietoje – straipsnio autorės gimtuoju Pasvalio kraštu. Selektvyviai pasirenkami iš šio krašto kilusių trijų autorių parašyti trys grožinės literatūros kūriniai, kurių siužetai neatsitiktinai lokalizuojami irgi šio krašto tose pačiose arba geografiškai labai artimose erdvėse. Siekiama atpažinti tekstuose įrėžtus gilesnius ir vos įžiūrimus folklorinės kultūros įspaudus, atsižvelgiant į juos palikusio folkloro ar jam giminiško reiškinio lokalumą bei kur kas universalesnę jo prigimtį. Skaitant knygas ima vertis keliasluoksnė pasvalietiškosios tradicinės kultūros versija bei istorijos raidoje kitusi jos samprata. Domimasi tiek teksto autoriaus požiūriu į aprašomus dalykus, tiek vietos kultūrą atpažįstančiojo, ypač iševio iš tos kultūros, recepcija. Regioniška apsiriboto literatūrinio diskurso tyrimas leidžia teigti, jog šiandien grožinis tekstas gali būti interpretuojamas kaip dar neišsemtas folklorinės atminties šaltinis, kuriame v i e t o s folklorinė kultūra dažnai artikuliuojama ne blogiau nei per mokslinius lauko tyrimus specialistų sudaromose tradicinės kultūros išsklotinėse.

RAKTAŽODŽIAI: folklorinė atmintis, vieta, grožinis tekstas, kraštovaizdis, papročiai, tautosaka.

Folkloro ekspedicijų laikas, įvaldęs XX a. metodikas tautosakos klasikais rinkti, vis labiau tolsta nuo mūsų. Ir ne vien dėl to, kad nebesitikima išgirsti ko nors svarbaus ar nežinomo folkloristikai. Tiesiog pasikeitė pati socialinė ir kultūrinė aplinka: beveik nebeįsivaizduojama, kad būtų galima, kaip dar prieš keletą metų, lyg niekur nieko užėiti į nepažįstamo žmogaus namus iš anksto nesusitarus ir ramiai su juo šnekučiuotis (ir dar įrašinėjant!). Žmonės pastaruoju metu tapo nepatiklūs, nelinkę bendrauti su nepažįstamaisiais, įbauginti nuolat pasitaikančių visokio plauko sukčių, apgaunančių žmogų nė neišėjus jam iš namų. Dar 2011 m. Rietavo ekspedicijoje teko patirti nemažą keblių situacijų, kai belsdamasis į miestelio gyventojų duris esi paprasčiausiai neįsileidžiamas. O ir įsileidusieji visų pirma pasakoja istorijas apie apgautus kaimynus, gimines ar šiaip pažįstamus ir gudriai iš jų išviliotus pinigus.

Kam šioje visuotinio įtarumo erdvėje berūpės mus vis dar į konkrečią vietovę bei jos apylinkes atginančios kultūrinės intencijos... Tuo tarpu dėmesys Lietuvoje vietos kultūrai neslūgsta, kaip nuolat girdime, jis netgi palaikomas ir skatinamas. Dar nespėjome pamiršti Tarmių metų, o šiomet jie skirti etnografiniams regionams. Kaip čia nekils pagundų atsigręžti į juos, juolab kad net profesinė prievolė įpareigoja vis pasikapstyti po kokią nors rečiau lankomą vietos folklorinio palikimo palėpę. Tokių dar yra. Štai jau senokai kirbėjo mintis pasižvalgyti, kokiōs tautosakos bei etnologijos – jas įpratome apibendrintai trumpiau vadinti folklorine kultūra – būtų galima aptikti gimtojo krašto, pasvaliečių autorių, grožinėje literatūroje. Šiaip jau folklorinė kultūra plačiaja prasme dabar dažnai suvokiama kaip į užmarštį nyranti folklorinės atminties erdvė (Stundžienė 2012: 30–36). Dėl to jai suprasti neretai užtenka pažinties su bendraisiais lietuvių folklorinės kultūros bruožais, kiek nuošalėje paliekant konkrečių vienu ar kitų vietų tradicinės kultūros tapatybę, kurios dažnai net nėra sistemingai aprašytos, kaip ir pasvalietiškosios atveju. Ne kažin kas keistūsi, net jei ir būtų pakankamai tokių vadinamųjų vietos antropologijos aprašų. Greičiausiai jais domėtūsi tik neretai dabar per dantį traukiami „grynieji etnikai“ ar pavieniai mokslo bei kultūros bendruomenės atstovai. Visai kitaip daugelį iš mūsų į skaitymą įsitraukia kur kas labiau intriguojanti grožinė literatūra, irgi susijusi su konkrečiomis vietomis. Šio rašinio autorei kaip tik dėl to ir parūpo pasivaikščioti nuo mažumės pažįstamais Mūšos pakraščiais, susiliejančiais su gimtosiomis Vitartų palaukėmis, po kurias pavedžiotų specialiai pasirinkti trys labai skirtingais laikotarpiais daugiau ar mažiau žinomų kraštiečių parašyti literatūriniai tekstai.

Seniausio iš jų, neilgos apysakos *Jons ir Aniutia* autoriaus Petro Vileišio, parašiusio šį kūrinių dar studijuojant Peterburgo universitete, šiandien žinant, kad „didžiojo Lietuvos kėlėjo“ vardas jo bus pelnytas dar tik ateityje, esame kviečiami pasikieminėti XIX a. antrosios pusės vienoje Pervalkų kaimo, įsikūrusio pamūšyje, senoviškoje ūlyčioje¹. Kito žanro kūrinys – atsiminimų knyga – perkelia į XX a. pirmosios pusės vienos šeimos, o kartu ir visos kaimo bendruomenės gyvenimo sukurius Šimonyse, irgi priklausančiuose tai pačiai pamūšio zonai, kur gimė, augo ir ilgai gyveno jos autorė Eugenija Karoblienė, buvusi Gugaitė². „Jauniausias“ ir

1 Petras Vileišis. *Jons ir Aniutia*, Peterburgas, 1877. Koks svarbus šis kūrinių vietos kultūros istorijai, rodo jo ištraukos perspausdinimas pasvaliečių literatūros almanache *Mes esam šiaurės krašto* (p. 45–47), taip pat vėliau pasirodęs atskira knygele, pasvaliečių poeto Mykolo Karčiausko ir kalbininkės Irenos Kruopienės rūpesčiu sušiuolaikinus tarmės rašybą (VJA).

2 Eugenija Karoblienė. *Sodyba ant Mūšos kranto*, Vilnius: Regnum fondas, 1999. Šioji knyga yra vienintelis žinomas autorės kūrinys ir kartu viena iš daugelio dabar pasirodančių kaimo ir šeimos istorijų. Visos jos rašomos beveik iš reikalo – kad neištirptų praeities rūkuose prisiminimai apie dažnai jau išnykusias ar ant išnykimo ribos atsidūrusias, XX a. pirmojoje pusėje dar tankiai apgyventas vietas. Kad ir kas būtų jų autoriai, jie paprastai yra tikri entuziastai ir dideli gimtųjų vietų patriotai, kuriems aprašomas objektas yra ir emociškai stipriausiai išgyvenamos vadinamosios humanistinės geografijos vietos. Ir ne tik rašančiajam. Tokios *meilės vietai* (topofilija) knygos

didžiausias savo apimtimi tarp jų būtų romanas, kuriame šiandieninės jaunos poetės, eseistės bei literatūros kritikės Agnės Žagrakalytės lūpomis pasakojama išsitus du šimtmečius aprėpanti, taip pat nuo Mūšos krantų nenutolusios savosios giminės epopėja, iki šiandien, ko gero, kaip tik pasvaliečių jau spėta ir suskaityti³. Nekantresnis skaitytojas, vos akį užmetęs į siūlomas pasirinktis, turėtų suklusti: kas bendra galėtų būti tarp šių skirtingų autorių ir jų ne mažiau skirtingo žanro grožinės prozos tekstų, jų turinio, stiliaus, pagaliau, net visiškai skirtingos jų rašymo intencijos, išskyrus tas pačias ar geografiškai artimas aprašomas vietas? Ogi jos čia ir yra kertinė atspara, nenutylint jau minėto iš asmeninių paskatų kilusio pasirinkimo. Kas nežino, kad giminė visada atmintyje išlieka su kiekvienam savaip atsikuriama „vietos dvasia“ (*genius loci*): peizažu, namais, gimine ir kaimynais, jų kalba bei dainomis ir dar kitokiais tarpusavyje susipynusiais tiek vidiniais, tiek išoriniais bendrystės ryšiais. Mūsų atveju su vietos dvasios įsibuvimu knieti susieti dar ir kuklią profesinę užduotį – patestuoti, ar ta dvasia yra palikusi kokį nors folklorinį atgarsį grožinėje kūryboje. Tam ir buvo sumanyta nedidelė kultūrinė išvyka pasidairyti iš vadinaamojo knyginio naratyvo aukščio, nelyginant užkopus ant modernių virš medžių nutiesiamų pasivaikščiojimo takų, įtaisytų kitomis akimis įsižiūrėti atsiveriančioje panoramoje, netikėtai po kojomis atsidūrusioje, lig šiol nepamatytą miško didumą, laukų platumą, jų nesuskaičiuojamais atspalviais besimainantį vidurdienio švytėjimą ar paslaptinę nutamsėjimą artėjant saulėlydžiui.

Panašiai šįsyk žvalgysimės ir po aprašomų įvykių bei juose veikiančių personažų irgi besikaitaliojančią scenovaizdį, ant jo tarsi užmetus vis kitaip persišviečiantį folklorinės atminties tinklelį. Kaip tik jis ir leis atpažinti, stebėti, tarkime, ar esama įsiužetintų, kalbininkų terminais sakant, šiame panevėžiškių plote gyvavusių papročių, tikėjimų, pagaliau, kaip ir kiek čia apskritai „įsivietinusi“ tautosaka. Įdomu pasitikrinti, ką apie ją galima spręsti iš personažų kalbėsenos bei elgsenos, kur ji galbūt tebėra aprašomų įvykių visateisis narys, o kur lyg neprašyta viešnia šmėsteli fone. Selektiviai pasirinkti tekstus tokiam folklorinės atminties eksperimentui padėjo dar viena svarbi motyvacija: nepaisant kūrinų parašymo laiko (paskutinis iš jų pasirodė vos prieš nepilnus dvejus metus), beveik visų trijų autorių aprašomi įvykiai yra iš praeities, o tai reiškia, kad ir iš aktyviai ar mažiau aktyviai tebeveikusios folklorinės tradicijos laiko Pasvalio krašte.

Kelios pastabos iš šių kūrinių istorijos. Vileišio apysakaitė, kurią „lengva pritaikyti scenai“, pasirodė spaudos draudimo metais ir buvo išspausdinta ne tik lotyniškais

.....
 užprogramuotas „pailgintu veikimu“ – tarsi iš naujo imasi telkti visą „išvietintą“ kultūrinę bendruomenę, išsisklaidžiusius jos išsivius ir jų palikuonis. Būna, kad autoriaus emocinė pajauta, jei tik ji nepersūdoma, susilieja su kolektyvine. Taip iš dalies galėjo nutikti ir su *Sodybos ant Mūšos kranto* prisiminimais, kuriuos autorė iš savojo gyvenimo giminėje rašė ir „verkdamą, ir kvatodama“ jau seniai gyvendama Kaune.

3 Agnė Žagrakalytė. *Eigulio duktė: byla F 117*, Vilnius: Tyto alba, 2013.

rašmenimis, bet ir paskelbta autoriaus „gimtąja Mūšos upyno tarne“. Kaip ir kita Vileišio beletristika, pasak ją vertinusiųjų, ji turėjusi aiškius švietėjiškus tikslus: iš humanistinių pozicijų matyti ūkininkų ir samdinių santykius, mokyti žemdirbį „dirbti ir čėdyti“, stengtis išmoksinti vaikus (Kazakevičienė 2001: 125). Didaktinės aspiracijos nesvetimos ir etnografiniams vaizdeliams bei aprašant kitus folklorinės kultūros dalykus. Kitaip pasaulis matomas Karoblienės; jos dažniau skaudžių nei šviesių prisiminimų išjudintas gyvenimas ir perkeltas į knyginių formatą, regis, taip ir nepajėgė išsivaduoti iš vienatono, nuskriausto ir „krūvas neteisybių“ atlaikiusio *ego* kalbėjimo. Tačiau daug ką jame atperka tai, jog skaudūs išgyvenimai yra surašyti moters, Karčiausko teigimu, jaugusios „į protėvių, tėvų ir savo vaikystės peizažą“ ir be galo mylėjusios gimtąjį kraštą (Karčiauskas 1999). O ir tautosakos čia tiek, kiek jos, matyt, ir buvo ano meto šimoniškio gyvenime, – jos refleksija nei pagražinta, nei kaip kitaip aktualinta. Folklorinė atmintis čia dirba savo įprastą darbą: tebeglūdinti žmonių mąstymuose mitologinė pasaulėvoka kartais užkabinama ironijos kupinu žvilgsniu, tautosaka laisvai (per)kuriama.

Vis dėlto pačios tikriausios folklorinės atminties dvasios bus persismelkęs Žagrakalytės *Eigulio duktės* pasakojimas. Netiesiogiai apie šią atmintį prabilo ir pirmieji jo skaitytojai, užsiminę, kad pasakojama iš fragmentų sudurstyta giminės istorija kursto ne tik vyresniosios kartos nostalgiją, bet ir jaunosios savivoką, ir kad autorei, pakartojant jos pačios žodžius, reikėjo viską traukti iš miglų, vilkti kaip žolę iš lieknų (Visockaitė 2014). Vos pasirodžius šiai knygai, recenzentai ne be reikalo suskubo prisegti jai *muziejaus* etiketę, turėdami galvoje tekste tiek nuolat paskleidžiamas nebesuprantamų (ypač nevietinėms ausims) senoviškų žodžių pynes, šiuolaikiniam miestiečiui skambančias „lyg archajiški burtazodžiai“; tiek pastangas nupūsti dulkes nuo savo laiką jau atgyvenusių daiktų ar senokai numarintų papročių, kurių vaizdai dar sutirštinami į juos įliejant nemažą „dozę tautosakos“... Kartu pastebima, jog buities išsklotinės skaitytojui tikrai „etnografiškai“ įdomios ir vis dar veda namo (Černiauskaitė 2014). Sulaukta ir piktesnių atsiliepimų – etnografinio aprašinėjimo tikrai per daug, susidaręs net „komiškas įspūdis“, kaip kita proga esą rašęs Vigmantas Butkus, kad senovės lietuviai tik audė raštuotas juostas, žaidė etnografinius žaidimus ir kalbėjo vien patarlėmis ir priežodžiais... (Jurgaitytė 2014).

FOLKLORINIO KRAŠTOVAIZDŽIO APMATAI

Nors gamtovaizdis kiekvieno autoriaus yra savaip beletrizuotas, bet jame pastebimi ir bendriau, panašiomis spalvomis paryškinti, ne vienu atveju sutautosakinti kraštovaizdžio kontūrai. Antai nebūtų nieko keista, kad mūsų aptariama proza sureikšmina lygiais laukais ir pievomis pasižyminčiame Pasvalio kraštovaizdyje vinguriuojančias upes – Mūšą, Lėvenį, Svalią bei mažesnius upelius ar išsikišančias iškilesnes

lygumų aukštumėles, tarp jų ir piliakalnius – plika akimi pamatomus lygiuose laukuose. Įdomiau pasidaro, kai šie reljefo išskirtinimai į tekstus atkeliauja su įprastais liaudies padavimų įspaudais, tegu ir kiek pagražintais, perinterpretuotais, dėl to įgyjančiais naujų prasmių ir didesnio emocinio užtaiso. Turima galvoje, kai autoriai stilizuotu upių kaip dviejų įsimylėjėlių paveikslu gana panašiai patraukliai kuria sužmogintą upių scenovaizdį, provokuojantį patikėti, kad rašantieji vis dar linke sekti senąja tautosakine tradicija, kai gamtos pasaulis visuotinai personifikuojamas. Lietuvių padavimuose upės irgi sužmuginamos, pavyzdžiui, įsivaizduojant jas kaip seseris, lenktyniaujančias, kuri greičiau atbėgs pas tėvą Nemuną (Kerbelytė 1973: 23). O pastebėtas literatūriniame diskurse autorių valia atsiradęs nežymus variavimas, regis, tik sustiprina patiriamą tautosakinį įspūdį. Iš Vileišio ir dviejų Žagrakalytės aprašymų:

Skajtitojaj, parsineszkiet su manim kartu ant krasztą Muszos – Muszos, tos laimingos upies, kuri sawa wardą turi nu ta, jog gilojoj dar senowej jos wilnies buwa sumajszitos su kraujajs Kryžioku, pamusztu pri Tiłtagaļes, sakau, parsineszkiet su manim kartu in tą wietą, kur Łewa po ilgu, szaunu begimu po Lietuwos žemie sutinka Muszą. Cze Łewa su Musza, kajp dvi parskirtos duszios jaunuju, gļobiasi wiena pri kitos ir pilni maļones wara kartu tolaus sawa wilnies in Bałtikies mares. Cze graži wieta:kajris krasztas Muszos yra auksztas, tarsi cze žemia subega, susistumia del prisistebeima pasimatimuj jaunuju, deszinis gi krasztas yra žemas, tarsi žemia noreja prapulti, bili tiktai Łewa su Musza grejcziaus pasimatitu (VJA: 5–6).

Svalia potykiai gurgėdama plaukė pro Kuntariškių kaimelį, tai vienu krantu pakildama, tai antru, išėjus į lygumą, ir abiem vienodais pakraščiais ramiai nešė vandenį iki pat Pasvalio, išsiliedama ir sutirpdama maloniam Lėvens glėby (ŽED: 190–191).

Kas kita Mūša, ji išdidžiai nuo Pasvalio nusisuka ir, jo nė nepalietus, plaukia sau laisvai į šiaurę, vieną kitą viensėdį pakibindama, Ustukių kaimo pakluones paskalaudama ir pro Vitartų dvariuką prašliuodama. Toliau vėl laukais, lygiais ir erdviais. Tai bent upė, jos ir vanduo grynesnis, be miesto pamazgų. Ne veltui ir Lėvuo Mūšą pamilo, jos kasų siekdamas pats į užburtą glėbį pateko (ŽED: 354).

Tuo tarpu Karoblienė, savo pasakojimo pradžioje pristatydama vietovės, kurioje veikėjai patirs daug dramatiškų išgyvenimų, kraštovaizdžio patrauklumą ir grožį, be Mūšai skiriamos pagrindinės vietos, užsimena ir apie Šimonių piliakalnį. Tolesniam pasakojimui daugiau jo neprisireiks, prie piliakalnio šiaip stabtelėta, kaip prie tylomis nepraeinamos peizažo dalies, – jis patrauktų atsitiktinio praeivio dėmesį ir vidurdienį, o ką jau kalbėti apie vietinio gyventojų atsargumą, naktį lenkiant šią

nejaukią vietą. Autorė tiesiog įtaigiai perpasakoja vaikystėje girdėtas istorijas apie paslaptinę ir šiurpoką piliakalnio atsiradimą, baimę sėjantį aplinkiniams iki dabar. Kaip ir kituose lietuvių padavimuose, čia susipina istoriniai faktai su mitologiniais intarpais, liudijančiais atgrasų ir nieko gera nežadantį žmogaus susitikimą su kito pasaulio būtybėmis – velniais ir raganomis. Šiaip jau paplitusiais teiginiais laikomi tradiciniai tikėjimai, kad piliakalniai atsiradę nugrimzdus žiauraus pono dvarui, kad juose yrai išlikusių požeminių urvų ar šulinių, beje, ir iš tikrųjų egzistuojančių, ir išgalvotų (Kerbelytė 1970: 117, 143, 157). Be šių tipišku motyvų, Karoblienės Šimonių piliakalnio padavimo įtaigą didina neva piliakalnio požemiuose kadaise įsiveisęs ir tebegyvenęs grėsmingas lydys; šis motyvas kone primena Vilniaus miesto folklorinį pasakojimą apie Bokšto kalne gyvenusį slibiną, kuris esą galėjęs žvilgsniu užmušti žmogų. Ar prie Šimonių piliakalnio mitologinės versijos bus kiek prisidėjusi rašytojos vaizduotė, ar tai tik retas, tautosakos archyvuose neaptiktas siužetas, atsakyti galėtų nuodugnesnės jo studijos.

Legenda pasakoja, kad prie Ramojaus upeliuko buvęs Ramojaus dvaras, kurią valdęs Šimonis. Kitoje Mūšos pusėje dunkso Šimonių piliakalnis. Pasakojama, kad čia stovėjus pilaitė. Ją valdė žiaurus žmogus, tai ir nugarmėjo kartu su pilaitė, paukščiais ir gyvuliais. Ramojaus velniai ir raganos smegduobę užvertė akmenimis, supylė kalną. O vienas toks akmuo su skylė gulėjo šiauriniame Mūšos krante. Velnias nešė jį užsimovęs ant piršto, pavargo ir numetė. Dar kiti pasakoja, kad pilaitę iki pamatų sugriovė kryžiuočiai, liko kalnas su išraustais grioviais, kuriuos prileisdavo Kumelpjovio, atitekančio iš pietų pusės, vandens. Iš piliakalnio buvęs iškastas požeminis tunelis. Už kilometro Mūšos duburyje buvęs išėjimas, vietos gyventojų Urvu vadinamas. Senoliai pasakoja, kad tuo Urvu landžiojo prasmegusios pilaitės gyventojas, pasivertęs dideliu lydžiu, ir šeimininkas negalėjo paleisti žąsų: lydys tuoj juos praryja. Senelis sakėdavo, kad toje vietoje tikrai gyvena didelis lydys, net žmogų už kojos buvo sugriebęs. Ant kojos likę žmogaus dantų žymės. Ten labai gilų, o saulėtą dieną lydys priplaukia prie kranto ir šildosi netoli Sindriūnų kaimo, prie šimoniečių pievų (KS: 15–16).

Kaip rodytų suliteratūrinti šimoniškietės, kurios jaunystė praėjo sodyboje ant paties Mūšos kranto, atsiminimai, ši upė šiaurinei Lietuvai buvusi ne vien romantiškai sutautosakinta, bet kartu yra tapusi svarbia ūkinio kraštovaizdžio – žvejybos grandimi. Prisiminimuose dar gyvai iškyla ir upės krante atsiradusios atodangos, atvėrusios net vieną kitą ritualinio gyvenimo pėdsaką. Tai Karoblienės gimtinės kapeliai⁴, XX a. pradžioje sulaukę graudaus likimo, kai įgriuvo kartu su vandens paplautais krantais. Iš tų griuvėsių ir be archeologinių kasinėjimų buvo parsinešta

4 Senu baltų papročiu kapavietės būdavo įrengiamos aukščiausiuose apylinkės kalneliuose, šiuo atveju – ir ant stačių Mūšos skardžių.

reikšminga žinia, kad ir šiose apylinkėse kadaise į karstą buvo dedama monetų... Ne mažiau intrigų kelia ir pranešimai apie tuometinio pamūšio kaimo išgyvenamus gamtos reiškinius. Kas bepasakys, ar piešiami galingi pavasarinio ledonešio Mūšoje vaizdai išdidinti tik vaiko akimis žiūrint, ar iš tikrųjų grėsmingai ištvynusi upė pridarydavo vietiniams žmonėms nemenkos žalos; kaip ir pasakiškai šiandien atrodanti čia pagaunamų žuvų gausa, dėl kurios šių laikų pamūšio gyventojas gal tik nepatikliai pakraipytų galvą. Juolab kad nuo istorinių faktų autorės dažnokai nusukama į šoną. Tūlas skaitytojas net galėtų įtarti, jog čia daug kas pernelyg sutautosakinta – pagal šiuolaikišką tautosakai primetamą stereotipą, kad nerimtai, neteisingai interpretuojama.

Juzę Gugą laidojo jau naujose kapinėse, nes senosios ant Mūšos kranto slinko į upę, vanduo pagrauzė stačius krantus, ir kyšojo karstų lentos, iš jų išlindę kaulai ir kaukolės, grėsmingai iššiepusios dantis. Po ledonešio visa užsemiama Gugų pieva būdavo pilna kaulų. <...> Ne kartą ir aš rinkau, nešiau į kapines ir vėl laidojau, rinkau prie apgriuvusių kapų senovinius žalvarinius pinigėlius, kurie tikriausiai būdavo dedami į karstus (KS: 47–48).

O ledai ėjo ir ėjo dundėdami, traiškė, laužė pakrančių alksnynėlius, grūmėsi tarpusavy, lūžo vienas ant kito, kaip arkliai pykšėdami stojosi piestu. Kažkur užkliudė kalnėtą krantą, plėšė žemės luitus, metė į kunkuliuojantį vandenį. Vanduo, lyg virdamas katile, kliuksėdamas viską griebė, gramzdino į Mūšos dugną. Išrauna augantį medį, krato jį, drebina. Pasiūkčiodamas paupio tvanas sugriebė pirtelę, stovėjusią atokiau, nunešė, nunduliavo, padovanojo Lielupei... (KS: 97).

Mūšoje buvo daug žuvies, ir traukdavo vaikas lydžius, lynus, šapalus, kuojas, vėgėles, o kai pavasarį Kriautyneje neršdavo minagos, jų būdavo tiek daug, jog prieš saulėlydį visa akmenuota upės sekluma juoduodavo; tada semdavo jas į terbas, į kibirus, virdavo, keptavo, nešė į Pasvalį parduot. Kai neršdavo žiobriai, tai ir Gugų kiaulės, įbridusios į upę, gaudydavo juos ir rydavo. Buvo Mūšoj ir vėžių, galybę prigaudydavo. Antanas išmokė Feliksą megzti tinklus ir daryti palaidinius, su jais gaudydavo upėje ungurius, kuriuos nešdavo į miestą cukrainės savininkui Baranauskui. Už kilogramą ungurių jam mokėjo po keturis litus, o juos išrūkę pardavinėdavo po aštuonis (KS: 44–45).

Pagal bendrąją šiuolaikinę kultūrinio kraštovaizdžio sampratą, be natūralaus gamtinio reljefo, į jo sudėtį įtraukiama ir žmogaus rankomis kuriama materialioji aplinka: sodybos, pastatai, sodai ir parkai, keliai, tiltai bei dar kiti objektai. Jie net žodžio meistrų perkelti į grožinį tekstą daug pasako ne tik apie čia gyvenančiųjų ūkinę veiklą, bet ir apie vietos ekonominę padėtį. Kaip ir sakytinės tradicijos atveju,

kai žmogus, paprašytas papasakoti apie savo gyvenimą, paprastai ima kalbėti daug platesnėmis socialinėmis kultūrinėmis temomis. Įdomu, kad dabartinėje sakytinėje tradicijoje bet kuris vietinis kultūrinis kraštovaizdis (jis lyg savaime atsiranda, pavyzdžiui, pasakojant savo biografiją ar šiaip kalbantis „apie gyvenimą“) daug plačiau matomas aptariant jį Lietuvos ar atskirų regionų kontekstuose. Štai prieš keletą metų per folkloro ekspediciją Švenčionių apylinkėse teko išgirsti pasakojimą, kaip prieškariu viena tuomet jauna mergina, gavusi daug geriau apmokamą samdinės darbą pasvaliečio ūkyje nei savo kraštuose, iki šiol atmintyje išlaikė jos akimis „neįsivaizduojamo turtingumo“ gyvenimą, apie kurį sprendė iš sodybos pastatų, dirbamos žemės didumo ir derlingumo, gyvulių gausos, taip pat iš kasdien sotaus, jos žodžiais, kaip per kokias didžiąsias šventes, visai šeimynai ruošto maisto (Stundžienė 2011: 22). Iš to laiko panašų įspūdį palieka ir žemiau pateikiamas pakiliai, su iškalbingomis detalėmis piešiamas Vileišio ir su vos pagaunama ironija Karoblienės nupasakotas kaimo sodybos vaizdas, matomas tiek iš išorės, tiek iš vidaus:

Ejnam in sodži: uliczia płati, izz wienos ir kitos pusies stowi rumaj ukiniku su wisajs ju budinkajs. Rumaj graži, nes wisi yra izz drutu senoju, dajlej nutajsitu, łangeniczios bałtai molawotos, o duris rumu ir klecziu – stowincziu tiesej tes rumajs, kad ukinikas geriaus galetu tureti akisie sawa turtus – molawotos žalej su bałtajs ruželejs. Stogaj głotnej, storaj nudingti ir wirszaj apipilti spalejs ir prislekti płokštajs akmenemis izz pa – Muszia. Kiek wiena sodiba yra aptwerta eglimejs statinejs (VJA: 7).

Trobos didelės, senovinės, dengtos raudonom čerpėm. Viename gale buvo gryčia su šaline priemene rankinėms girnelėms, kitame – seklyčia, dvi kamaros. Vienoje kamaroje buvo kiaulių ėdalas, išrūgos, pasukos ir kanikai su miltais. Kita kamara prie seklyčios. Čia buvo rūkykla mėsai, kabojo skilandžiai, dešros, avių pilvai, prikimšti avienos, kumpiai, perrūkyti ir parūdiję, kelių metų senumo lašiniai (KS: 107).

Nenutoлта nuo tikrovės ir paminint „iš molio drėbtus“ ūkinius pastatus, – kai kurie tebėra išsilaikę iki mūsų dienų. Kita sodybų aplinka – daržai, sodai ir jų medžiai – be kokių ryškesnių vietos žymių, kurios liudytų tik šiam kraštui būdingesnius dalykus. Nebent atidesnio dėmesio būtų verti Žagrakalytės romane skaitomos valstietiškos lietuvių sodininkystės istorijos fragmentai. Kaip žinoma, vaismedžių sodai Lietuvos kaimuose, nusižiūrėjus į dvarus, pradėti plačiau veisti palyginti vėlai (apie XVIII–XIX a.). Lietuvių seniausio sluoksnio dainose nereti sodo įvaizdžiai drauge su darželiais dažnai labiau primena ne tiek tikrovišką sodybos variantą, kiek simboliškai įprasmintą „jaunystės rojaus“ kampelį. Todėl sodų tema romane, atrodo, konstruojama gana objektyviai ir informatyviai, nepretenduojant į folklorinei vaizduotei būdingus estetinius akcentus. Prabėgomis autorės paminimas Vitartų

dvaro sodas: „Čia gražiu vingiu kelias suka į kalną, iki pat Kudikausko⁵ sodo. Didelis liepom apsodintas sodas primena Užulieknio mišką, jų kaime niekas tokio didelio neturi“ (ŽED: 221). Iš to paties Užulieknio XX a. pradžioje, autorės perduodama žinia, buvo raunamos mažytės laukinės obelaitės ir nešamos namo skiepyti. Vešlių būta Pasvalio miškuose laukinių obelių: jų plačios šakos visą saulę uždengia, atrodo, tarsi kokion pastogėn įeini. Ir lietus pro tokią tankią lapiją nepralytų, stovėtum švilpaudamas kaip po lietsargiu (ŽED: 150). Akimirką pasijunti, lyg skaitytum apie garsųjį Mato Pretorijaus XVII a. aprašytą Romavos šventovės ažuolą, kuris irgi buvo „viršuje labai platus ir toks tankus, kad nei lietus, nei sniegas negalėjo prasi-skverbti“ (Pretorijus 2006: 89, 91). Pagrindinių romano veikėjų, „sodininkų vaikų“, iš tėvų gauto sodininkystės „užkrato“ istorija tęsiama iki pat sovietmečiu pradėtų veisti kolektyvinių sodų. Prie pasvaliečių sodybų jau regime vešincią, kaip ir kitur Lietuvoje ankstesniais šimtmečiais neaugintą puošmeną – alyvų ir jazminų krūmus. Klasikinė lietuvių daina, garsėjanti gamtos, o ypač medžių įvairovės sudvasinimu, dar nepažįsta šių iš pietų kraštų atkeliavusių augalų. O štai XX a. romansai ir jų motyvais stilizuotos pokario partizanų dainos jau „skenuoja“ modernesnės kaimo sodybos vaizdą: *Palangėj soyra jurginų žiedas, Ten rymo kryžius tarp jazminų* (LTR 6482/283/). Tačiau, kaip ir romane, tai tikrai ne vietos, veikiau tik laiko dvasios atspindys. Senąją medžių istorijos reminiscenciją aptiktume nebent Vileišiui aprašant seną įspūdingo dydžio vinkšną, kuri auga vidury Pervalkų kaimo ir „kuri i dungą sžauna, ir rodasi, nori po sawa isztiestomis rąkomis sugłobti wisą sodžį“; po ja apysakos herojai suklups sunkią akimirką padėkoti Dievui ir paprašyti jo palaimos (VJA: 18, 39).

Pasvalio kraštovaizdžio folklorinių apmatų interpretaciją autorinėje kūryboje galima baigti geografine – pasienio krašto padėtimi, nors ji čia atpažįstama tik iš užuominų apie intensyvius prekybinius ir kitokius ryšius su kaimynystėje esančia Latvija. Obuoliai, slyvos, sėmenys ir kitoks derlius vežtas parduoti į Rygą, kokybiškesnių prekių, Žagrakalytės liudijimu, net geresnių kaliošų pirkti lėkta į Bauskę, o iš ten rogėmis netgi į Tetervinų kaimą atkakdavo latviai pirkti ūkininkų išaugintų lietuviškų kiaulių. Pasiturintys ūkininkai, tarp jų ir Vileišiai, mokyti savo vaikus leisdavo į Mintaują. Lyg girdėtum iš vaikystės laikų pažįstamą, tiek kartų skanduotą gaidžio giedojimo pamėgdžiojimą: *Kakariek! Tėvs Rygo, moč Mintaujo!* (LTR 5929/645/). Pasvalietiškajai folklorinei kultūrinio kraštovaizdžio atminčiai priklausytų ir tendencija į palatvėje gyvavusias sakmes įsprausti latviškų frazių,

.....
5 *Kudikauskas* yra tarmiškai iškraipyta *Chodakausko* pavardė. Kalbama apie Vitartų kaime buvusį dvarą, kurį ir valdė Chodakauskai. Giminės pradininku laikomas Mikalojus Chodakauskas (XVI a.). Paskutinis šeimininkas – Marijonas Chodakauskas – 1936 m. dvarą pardavė Pasvalio valsčiaus savivaldybei (Siudikas, Žaldokas 2011). Baigianti sunykti sodyba iki šiol turi Kudikausko, arba Vitartų, dvarelį vardą.

skirtų burtažodžio funkcijai atlikti; kaip byloja vienas Ustukių kaimo pasakojimas apie raganiškus nuotykius Joninių naktį (taip pat kitais atvejais įterpiama nuoroda), aitvarui perinti kiaušinių galima įsigyti Rygoje... Nors tokioms folklorinės komunikacijos latviškąja tema mūsų žvalgomas literatūrinis diskursas nesiūlo (išskyrus Žagrakalytės paminėtą patarlę *Dėl kapeikos į Rygą nuvažiuos*), šio rašinio skaitytojui tenorėta priminti, kad vietinių gyventojų kuriamas folklorinis Pasvalio kraštovaizdis artikuliuoja ir šį vietos ypatumą.

PAPROČIŲ IR TIKĖJIMŲ REFLEKSIJA

Užuominomis ir siužeteliais įkūnyto margo papročių klodo literatūrinuose raštuose neverta būtų skaidyti ir imtis perrūšiuoti į vietinius ir bendrus lietuviškus, kitaip dar pasakant, į regioninius ir nacionalinius. Prasmingiau būtų kalbėti apie kai kurių iš jų tvarumą, ilgalaikiškumą ar tiesiog žinomumą ir šiauriniuose aukštaičiuose. Tekstuose reflektuojama didžiulė papročių bei su jais suaugusių tikėjimų įvairovė iš mūsų senelių palikimo: šeimos, darbo, bendruomeninių papročių, iš žemdirbiškos buities ar iš senosios pomirtinio gyvenimo sampratos kilusių tikėjimų, taip pat ir kitais gyvenimo atvejais pravertusių prosenoviškų pamokymų ir prietarų, padėjusių apsaugoti save ir savo aplinką nuo nepriteklių ir kitokių žmogų užklumpančių negandų. Šiandien atskiro dėmesio nusipelno šios žodžiu ir veiksmu reiškiamos magijos per kartų kartas neišsityręs mitologinis turinys ir sąsajos su baltiškais bei dar platesniais – europiniais kontekstais. Pastariesiems nesunku priskirti Vileišio aprašomą Naujųjų metų laikotarpiu Pervalkuose jaunimo inscenizuotą žaidimą, kai gryčioje pasirodo išverstais kailiniais baidyklė, tiesiogiai apysakoje įvardijama kaip senųjų metų personifikacija, kurią visi puola mušti, vėliau mėgina paskandinti. Ši scena neabejotinai primena dar iš Simono Daukanto raštų pažįstamą „blukio“ (tabalo), irgi kaip praėjusių metų blogio, valkiojimą pakiemiais, o Pervalkuose šia proga dainuota dainelė kone žodis į žodį atitinka Daukanto paskelbtąją⁶ (Daukantas 1976: 548). Iškalbingas ir fragmentas, kai vaikas per vakarėlį prašo merginos jam duoti riešutų, – jis galėtų pasitarnauti kaip dar vienas šaltinis mitologinei Algirdo Juliaus Greimo riešutų traktuotei, teigiančiai riešutus lietuvių tradicinėje kultūroje buvus moterų priemone vyrams vilioti (Greimas 1990: 274). Šiuo atveju vargu ar buvo nusižiūrėta į paminėjimą Daukanto raštuose, kai „pergeriant ūkvaizdžius“ jaunasis suvalgo riešutą keimarį, nes ir iki tol nuotakos motina jaunąjį ir piršlį riešutais vaišinusi (Daukantas 1976: 461). Lyg įtvirtindama šią riešutų prasmę, Žagrakalytė,

6 Vileišis galėjo būti susipažinęs su pirmuoju Daukanto veikalo *Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių*, kuriame ir minimas „blukio“ vilkimas, leidimu (žr. *Budas senovės lietuvių kalnėnų ir žemaičių* išsraszę pagal senovės rasztū Jokyb's Laukys, Petropilie, spaudinie pas C. Hintze, 1845).

kalbėdama apie persirengėlių per Tris karalius kalėdojimą, irgi atkreipia dėmesį, jog tie gyvais karaliais tapę berniokai, „prisidėję ilgas linines barzdas, užsimaukšlinę vilnų prikimštas žiemines kepures, pasiėmę didžiausias lazdas, išverstais kailiniais lig žemės“; vaikščioja pakiemiais – „kur alaus stiklinę gauna išgerti, kur riešutų saują mergiotės įpila, kitur žąsies šlaunį duoda užvalgyt“ (ŽED: 173).

O štai *Sodybos ant Mūšos kranto* autorė jau kiek kandokai atsiliepia apie Šimonyse XX a. pirmojoje pusėje gyvavusius tikėjimus. Pasak jos, tikėta, kad jei žmogus mirštąs staiga ar sunkiai, tai jis su velniu reikalų turėjęs; moterielių nešioti gandai, esą netikusio elgesio moteriškai galįs gimti „velnio smaluota kanopa“ įspirtas vaikas; o žemėje paslėptą auksą bergždžiai viltasi atgauti stebint paslapčiomis vakarais, ar nesuplevens jo vietoj liepsnelė... Paliudijama, kad per apsėdus mirusieji dar vis tris dienas ir naktis apgiedami, o pakaruokliui (remiamasi tikru įvykiu), idant jis nesivaidentų naktimis, nukertama galva ir padedama tarp kojų. Prisimenama, kaip vieną kartą per metus, Velykų rytą, Lėvens pakrantėje Pasvalyje tris kartus apeinant bažnyčią iššaudavusi patranka, skelbianti, „kad Kristus tikrai prisikėlė, o Liciperio lenciūgas vėl sustorėjo, nesuspėjo jo nutraukti“. Vaiko įspūdžiai iš to ryto įstringa visam gyvenimui, juk tai „tokia graži eisena, net miestelio žydai ir rusai su karimais ateina ant šventoriaus pasižiūrėti“ (KS: 24). Vestuvės keltos dažnai žiemą, tuoj po Kalėdų; buvo kviečiamos „dvi svočios: viena vedė į bažnyčią, kita – jaunąją pas jaunąjį“; vestuvininkai stabdyti eglėšakėmis užtvertais keliais, seklyčioje buvo kabinamas „liktorius“ iš spalvotų popierinių rožių ir lelijų, su daugybe žvakučių, kurios uždegamos per svočios pietus; atvykus vestuvininkų kviesliams, tiek iš jaunojo, tiek iš jaunosios pusių krėsti išradingi „šposai“. Beje, šią kvieslių–persirengėlių per vestuves tradiciją, nieko bendra neturinčią su kitų lietuvių kviesliu, kuris vestuvių išvakarėse paprastai sukviisdavo kaimynus, galima laikyti šiaurės aukštaičių savastimi. Atidus žvilgsnis aptiktų ir dar daugiau informatyvių etnografinių detalių. Nors mums svarbiau, kad pasakojamas tiek Pervalkų, tiek Šimonių bendruomenės gyvenimo naratyvas – su mitologinės pasaulėvaizdo atgarsiais, su šiandien nebežinomais papročiais – į literatūrinį tekstą atrodo persikeltas iš tikro gyvenimo, aprašant su konkrečiais čia gyvenusiais žmonėmis siejamus įvykius. Rašančiųjų jie buvo pačių patirti, savo akimis regėti, blogiausiu atveju – dar savo ausimis girdėjus autentiškas įvykių interpretacijas.

Kitokį šiuo atžvilgiu folklorinės atminties istorijos lapą leidžia atversti jauniausios autorės knyga. Aprašant senojo pasaulėvaizdo reliktus, kaip jau sakyta, Žagrakalytei juos ne tik reikėjo išsitraukti iš praeities, bet ir kūrybiškai įsisiužetinti, iš pradžių dar ir pačiai kiek apvirškinus. Iš etnologinio taško dairantis, rašytojai sekėsi tokius iš pirmo žvilgsnio nebūtinus inkliuzus motyvuotai įterpinėti į savosios giminės istorinį pasakojimą, iš anksto apmąščius, kur ir kaip juos sudėlioti, nors kritika gaudė kaip bičių avilys, jog ir šie – nebūtinieji intarpai – prisidėjo prie

šiai jau klampaus ir išsto knygos siužeto. Mūsų nuomone, matyt, sąmoningai ryškesnės mitologizuotų situacijų interpretacijos sudėtos į pirmąją romano dalį, susietą su devynioliktoju šimtmečiu, iš didelės laiko perspektyvos žvelgiant, tarsi iš tikrųjų labiau atitinkantį tokių personažų tradicinės elgsenos modelį. Nors iš tiesų dar ir šiandien gerai pažįstamos mitologinės sakinės, pavyzdžiui, aukštaitiškai tariant, apie žaltvyksles, klystžvakes – naktimis klajojančias ugneles, apie kurias iki dabar žmonės, ypač žemaičiai, daug pasakoja, vadindami jas žiburiniais, žvakelėmis ar švieselėmis. Paprastai pasakojantieji aiškina, kad tai mirusių nekrikštytų vaikų vėlės blaškosi neradamos sau vietos. Žagrakalytės versijoje tokią vakarais vis „ateinančią ugnelę“ pamačiusiai dar baudžiamos laikais gyvenusiai romano veikėjai irgi „smilktelėjo širdį, bene dūšėlė žmogaus nerandanti ramumo aname pasaulyje ir klaidžiojanti apie namus to, kuriam prieš mirtį padarė skriaudą“ (ŽED: 113). Ir tik nuskriaustajam atleidus – užsakius už jį mišias – ugnelė daugiau nebepasirodė⁷. Nors į sakmių katalogą dėk. Tai tikrų tikriausias, gražus, retas ir beveik nė nesuliteratūrintas mitologinės sakinės variantas! Jam niekuo nenusileidžia pamokymas, kaip panaikinti prakeikimą: jei apkerėjusioji ateitų ko nors skolintis, net jei ir labai brangaus daikto, reikia duoti, negailėti, „ir jokia nelaimė ant jūsų namų nekris“, o jei tokio daikto neturėtum, būtina „jai išeinant pasemti saują pelenų ir paberti iš paskos“ – kerėjimas nebegalios (ŽED: 58). Nestigo ir kitų iš senųjų žmonių perimamų maginių „instrumentų“, viltingųjų anuomet asmeninio gyvenimo sėkmės garantų. Kad žvirbliai kviečių lauko nepultų, senutė pamoko: reikia einant aplink lauką sukalbėti „Sveika, Marija“, pasirinkti akmenukų, sutikus ką, nė žodžio nepratarti ir, nusižiūrėjus kokį kaubrelį arčiau kluono, išpilti juos atžagaria ranka – žvirbliai nuo tol tik ten ir rinksis (ŽED: 49). Panašus burtas naudotas priverčiant peles vietoj javų klojime graužti akmenį (ŽED: 63). Rasta ir įspūdingai pasakojamų, kaip šiandien sakytume, antisakmiškų variacijų, „negatyviųjų sakmių“, kai patikima koku nors antgamtniu, tik iš sakmių pažįstamu reiškiniu ar įvykiu, kuris vėliau pasirodo besąs vien sąmoningas papokštavimas naivuoliams pagąsdinti (Būgienė 2003). Kaip tik toks naratyvas apie aitvarus labai natūraliai įsikomponuoja į Žagrakalytės pasakojamas istorijas. Esą ūkininkai pastebėję, kad rudenio rugių laukuose naktimis dingstančios iš devynių pėdų sustatytos gubos:

Vieni kalbėjo, kad į miesto laukus iš sodžiaus renkasi aitvarai. Jie čia šoka, dainuoja, arielką geria, mušasi ir kepures pameta. Kai pasigirsta gaidžio giedojimas vidurnaktį, jie

.....
7 Kaip rašoma Ramunės Bleizgienės literatūrologinėje monografijoje, žemaičių sakmėse apie klystžvakes, remiantis folkloristės Jūratės Šlekonytės pastebėjimu, panašiai po mirties nubaudžiamieji matininkai, kurie irgi sukčiavę neteisingai matuodami žemę. Jų vėlės – „švieselės pavidalo mitinės būtybės“ – pasmerkto amžinai klajoti, bergždžiai mėgindamos atitaisyti padarytą neteisybę (Bleizgienė 2012: 288).

viską meta ir ieško kepurii. Tamsoj nesuradę griebia, kas papuola, dažniausia iš gubos pėdą ar net visą gubą. Užsideda ant galvos ir – aida namo (ŽED: 61–62).

Net mačiusiųjų judančias gubas atsirado, nors, kaip vėliau paaiškės, tai – viso labo sakmišku aitvarų egzistavimu prisidengtas vagių darbas. Nors tokios originalaus aitvarų buvimą paneigiančios antisakmės varianto ir nepavyko rasti užrašyto, nesunku įsivaizduoti, kad autorė galėjo jį girdėti giminės pasakojimuose. Jokio tautosakinio prasižengimo nežiūrėtum, jei ir pati jį būtų sukūrusi – jai puikiai pavyko, nes tai tokių pasakojimų tradicijos negriaunanti, veikia tik juos papildanti, literatūrinė versija.

Nėra ko autorei prikišti ir dėl gausių tikėjimų, būrimų, liaudiškų spėjimų interpretacijų. Galima iš jų vos ne žinynėlį susidaryti. Rodos, cituotum ir cituotum: nori, kad kūdikiai nemirtų, rabino patarimas: „paprašyk kūmuosna kunigą ir duok vaikui žydišką vardą“ (ŽED: 45); rūpi, ar gili žiema laukia, pasižiūrėk į Kalėdoms pjaunamą žašį: „jei *ožio* kaule [krūtinkaujyje – B. S.] daugiau šviesumo – tai bus daug sniego, o jei daugiau juodumo – tai greit ir tas pats nutirps“ (ŽED: 171); nieku gyvu negalima pamiršti, kad net vienas kaime margas arklis gali užtraukti senmergystę visoms merginoms (ŽED: 250). Iš piršlybų liaudiško „etikos kodekso“: „visi žino, kad jeigu sodžiaus berniokai perkinko arklį atžagariai, tai tas jaunikis nebegali atvažiuoti kitą kartą į sodžių – jo čia niekas nelaukia. Ir nė viena mergaitė iš to kiemo, kuriame padaryta išdaiga, nebenorės tekėti už išjuokto jaunikio“ (ŽED: 99). Kaip yra prisipažinusi autorė, rašydama šį kūrinį, ji ne tik studijavo savo giminės dokumentus archyvuose, bet neaplenkė ir etnologinių studijų – „skaitė visokias kraštotyros knygas“. Per daug nelendant į rašytojos kūrybinę virtuvę, etnologiniu atžvilgiu atrodo ne vienoje keblesnėje gyvenimo situacijoje jos tikrai su neblogu išmanymu griebiamasi senosios kolektyvinės patirties siūlomų išeičių. Retsykiais galima net pasvarstyti, ar situacijai idealiai pritaikyta liaudiška etika, ar situacija sugalvota kuriai nors tradicinei liaudiškos magijos ar kaip kitaip šiandien keistokai atrodančiai nuostatai įrėminti. Šiuo atveju ne taip ir svarbu, iš kokių šaltinių folklorinė atmintis išsigriebiama.

Dar stipriau siekta suveržti žinomų žemdirbiškų papročių veržlę, kad jie atrodytų kuo natūraliau ir tinkamiau įsigyvenę romano veikėjų kasdienėje, taip pat šventinėje aplinkoje. Įdomu, kad eksponuojamas ištisas papročių arsenalas persikeliamas iš seniau ėjusios tradicijos ir į XX a. pradžią. Jis pristatomas per Žagrakalių šeimos gyvenimą, tiksliau, iš pagrindinio herojaus – autorės senelio brolio Juozapo vaikystės laikų. Papročiai į tekstą įšliejami atsižvelgiant į tradiciškai ypatingesnes žemdirbio darbui dienas ir pagal krikščionišką kalendorių švėstas bendruomenines ir šeimos šventes, etnologų gana sistemiskai aprašytas. Iš senojo agrarinės kultūros paveldo žinome, koku ypač reikšmingu žemdirbys laikė sezoninių lauko darbų – arimo, sėjos, javapjūtės – pradžios ir pabaigos laiką. Senieji baltų religijos ir mitologijos šaltiniai mini įvairius ritualus, skirtus derliui ir asmeninio gyvenimo sėkmei

užsitikrinti. Tuo tarpu Žagrakalytė labai įtakingamai interpretuoja jau tarpukariu Pasvalio erdvėse atsimušantį tik tolimą jų aidą, pavaizduodama iš buvusios aktyviai praktikuotos maginės veiklos išlikusius, mitologinį turinį jau praradusius, labiau pramogą primenančios elgsenos kai kuriuos įpročius. Į romane plėtojamą siužetą pakliūva visoje Lietuvoje minėta pirmoji pavasarinio arimo diena ir jau tik šiam – ankstesnių kartų linų augintojų – kraštui ypač svarbi linarūtė ir jos pabaigtuvės, kai visiems dirbusiems talkininkams šeiminkai rengia patalkius – vaišes su šokiais ir dainomis. Kaip ir pasvalietės Onos Bluzmienės, nepralenkiamos savo krašto papročių žinovės, apraše, pirmąją vagą išvaręs jaunas artojas apliejamas vandeniu, jis irgi stengiasi atsilyginti tuo pačiu (Linėlius roviau... 1990: 233), tik šįsyk situacija dar ir emociškai sutirštinama – tai daro vaikina nusižiūrėjusi kaimynų mergaitė, o aplietasis savo ruožtu vos neįmurkdo ir jos pačios į drumzlinai juoduojančią linmarką. Po kelių pastraipų, lyg norėdama padėti skaitytojui susigaudyti dėl jaunųjų šėliojimo laistantis, autorė priduria, jog nuo senų laikų ir „namų šeiminkė kartais nepatinkgi kokiam berniokui šliukštelt – tegul metai būna derlingesni“ (ŽED: 198). Tokio mąstymo ištakos siejamos su plačiai pasaulyje žinoma vandens simbolika, kurios universalioji prasmė yra tikėjimas visokeriopomis vandens gyvastingumo galiomis. Gražiai įsiužetinta ir kita kasmetinė, jaunimo žaidimu virtusi apeiga su vandeniu per Užgavėnes, kai berniokas su rogėse uždengtame kubile tupinčia mergina vos ne skriste praskrieja per kaimą, kad niekas nespėtų ant jos užpilti vandens, o grįžta jau lėtai šliuožiant rogėms ir merginai drąsiai stovint šalia kubilo, kurį jie patys sumaniai suspėjo prisipilti pilną vandens, nulėkę prie neužšalancios verdenės, – dabar jau „niekas neturi teisės aplieti ne kubile vežamos mergaitės“ (ŽED: 176). Apie Pasvalį žinoma ir daugiau rečiau aptinkamų per Užgavėnes inscenizuojamų veiksmų, tarp jų ir bitėms po žiemos įmygio žadinti: pasidarydavę tokias būdas, į jas prilįsdavę jaunimo, kuris turėjęs dūgzi kaip bitės⁸; ant tų būdų, jas vežant per kaimą, reikėję pilti vandenį (LTR 5929/647/), o kad sunkiau būtų pylėjams prieiti, skersai vežimo nutrūktgalviškai pavojingai persikišdavę ilgas kartis... Dar trumpam stabtelint prie vaizduojamos linarūtės, reikia pasakyti, kad tai reta šiame romane vieta, kur nuskamba dainos, tarp jų ir baravedei skirtos, ir kurių paplitimo tradicija iš seno ir pažįstama tik čia, tarp palatvėje (dabartiniuose Pakruojo, Joniškio, Biržų rajonuose) nuo amžių linininkyste besivertusių aukštaičių (Stundžienė 1997: 78–80)⁹.

8 Plg. iš lietuvininkų užrašytą, irgi maginės paskirties, paprotį: „per Užgavėnes reikia bites į šlėdes (šlajas) sukrovus vežti, kad toli ir greitai važiuoji, tad ir bitys toli ir greitai lekiančios, o ir visą metų sveikos ir darbščios esančios. Senovės čėse vis liūbėję žmonės taip daryti, todėl ir daug medaus turėję“ (Iš Mažosios Lietuvos... 1937: 10).

9 Šiaip jau čia apmąstomuose grožiniuose tekstuose dainų tradicija, nors ir menkai reflektuojama, patvirtina folkloristams žinomą faktą – ankstyvą šiaurinių aukštaičių dainų raidoje įvykusį virsmą – peršokimą nuo senosios kolektyvinės į individualiąją dainuojamąją kūrybą, apie kurią dar bus toliau užsiminta.

O štai kai kurių kalendorinių švenčių tik vos vos paliečiamas koks pavienis, šiandien plačiai išreklamuotas jų momentas ar šiaip lyg atsitiktinai pasigautas niuansas, palydėtas šykštakai sutraukta replika. Iš mūsų kraštuose garsėjusios sambariais Sekminių tradicijos paminėti kone visiems regionams būdingi piemenukų pinami karvėms vainikai, Tetervinuose – iš rugiagėlių; tik pro etnologo akis gal nepraslystų nežymūs teksto intarpėliai, jog per Velykas, kaip tikėta šiame palatvės krašte, skraido Velykis, atnešantis vaikams kiaušinių, o sulaukus Velykėlių (arba Atvelykio, o kitur Lietuvoje per Užgavėnes, taip pat antrąją Velykų dieną) jaunimo suptasi erdviose patalpose ant sijos pakabintomis sūpuoklėmis. Matyt, neatsitiktinai iš tikėjimu ypatingomis galiomis Petrinių ir Joninių sureikšminto laiko ir tuo pagrindu išprovokuotos papročių gausos „išsitraukiama“ tik visuotinai ir stabiliau išsilaikiusi mada – Joninių išvakarėse rengti jaunimo šokių ir žaidimų vakarėlį prie ilgai degančios aukštai iškeltos uždegtos stebulės, kaip ir Juozo Paukštelio romane *Jaunystė* (1959), – irgi pamūšyje lokalizuotos, irgi tą patį laikotarpį vaizduojančios istorijos. Lyg tarp kitko užsimenama, kad Kūčių vakarienei ant stalo po aštuoniolikos staltiese paskleidžiama šieno. Šios bei kitos maksimaliai adaptuotų papročių užuominos skaitytojo smarkiau neužkabina, taip sakant, neveda „anapus teksto“, pasilikdamos šiek tiek bespalviu, ore pakibusiu šventinio fono elementu. To nepasakytum apie motyvuota intencija įsikeliama iš praeities susilasiotą informaciją iš garsiųjų Pasvalio turgų vietinės tradicijos, kuriai kadaise priklausė vadinamieji šeškaturgiai, skaistaturgiai ar arkliaturgiai. Neapeiti *Eigulio dukters* autorės taip pat minias iš tolimiausių pakraščių sutraukdavę į Pasvalį Šv. Jono, Šv. Onos ar į Saločius (Karoblienės liudijimu, Saločių bažnyčioje stovėjęs ir stebukladaris altorius) Šv. Antano atlaidų „kermošiai“ su visu jų margu, įprastu triukšmingu gaudesiu, „katarinkų“ grojimu, „baronkų“ virtinėmis ir būtiniausiomis kiekvienam palatvėje gimusiajam ir augusiajam lauktuvėmis namiškiams – žuvelėmis iš Rygos (t. y. rūkytomis strimėlėmis) ir dar kitokiu „kermošavu“ vaikams.

O vis dėlto didžiausio giminės sagos istoriją atkuriančios rašytojos dėmesio iš visų etnologams rūpimų barų bus pelnusi pasvalietiškoji virtuvė. Dėl šiame literatūriname diskurse tikrai „neblogai sudaryto“ šiaurės Aukštaitijos tikėjimų ir papročių atlaso mūsų buvo vis paniurzgama, kad jame ryškiau nepažymėtos (nepraskleistos) kai kurios vietos, užtat kulinarinio paveldo refleksija su kaupu kompensuoja šį „trūkumą“. Iš tiesų daug sužinome ir apie kasdienai, ir šventėms ar „baliui taisyta“ maistą. Kaip ir dabarties laikais, ypač suaktualinama šventinio laiko virtuvė. Tarytum mūsų dabartis ir būtų autorei diktavusi, kas iš senojo kultūros paveldo labiau domina šiuolaikinį žmogų. Nors iš tikrųjų skirtumas tarp dabarties ir ano meto aptariamam atveju nemažas: Žagrakalytės aprašomu laiku maisto tradicija sudarė tik vieną švenčių (Kalėdų, Velykų, krikštytųjų ir pan.) bei joms skirtos apeiginio šventimo dalį. Tuo tarpu šiandieninės šventės dažnokai daugeliui prasideda ir baigiasi

vieninteliu rūpesčiu: gausaus ir vis įmantresnio maisto ruošimu ir iš to išplaukiančiu persivalgymu, aptingimu, o neretai ir dar didesnėmis bėdomis. Nepaisant to, smagu patirti, jog agrarinei kultūrai būdinga ir kartu labai vietinė senesnioji maitinimosi tradicija dar be vargo atsikasama ir skaitančiajam juodu ant balto plačiai išdėstoma. Ko gero, ne tik jaunesnius šiaurinius aukštaičius galėtų sudominti valstietiškas miltinių ir mėsos bei kitos rūšies patiekalų pasvalietiškas meniu iš šio romano, nors toliau jį pavardydami neturime tikslo nuosekliau jo visą įvairovę išrašyti: *leistiniai kleckai; zacirka; skryliai, valgomi su sviestu ir varške; lašininiai virtiniai; pečiuje kepti virtiniai su apvirtais avies plaučiais, pipirais bei svogūnais; Velykų pusryčių lakštiniai; pyragai „senis“; „boba“; kepti su sviestu ir kiaušiniiais; šimtaragis, keptas su daug kiaušinių, atskiriant trynius nuo baltymų; plikyta ir puspitlio duona; ragaišis; žirniniai blynai; žirninis kugelis; kibinai bei kibinukai Kalėdoms su lašinukais ir aguonomis (karaimų virtuvės atgarsis, kibiniais vadinant lašiniuotes bandeles?), šližikai bei avižinis kisielius; kruopienė su žąsiena; kepta bei troškinta žąsiena; žąsienos spirgučiai; košeliena, gražiai sutenėjusi ir paruošta iš žąsies skilvių, kojų, sparnelių, galvos ir kaklelių; šis tas iš baigiamo jau pamiršti gavėnios valgiaraščio: *nebaldinti barščiai; silkė; šutintos bulvės garstyčių padaže; bulvės su kopūstiene; virtos pupos; žirniai; rauginti kopūstai su aliejumi*. Ir jau turbūt šiandien nieko nebestebina alaus bei bendresnės alaus kultūros atšvaitais mirgantis tekstas: nuo mažumės čia visų žinota, kad išgerti alaus stiklinę privalo kiekvienas svečias ir kad „taip priimta nuo senų senovės“; alus darytas dažnai ir įvairiomis progomis: „pakermošiu“; patalkiams, vardinėms, vestuvėms, krikštynomis, turėta jo ir kasdieniams reikalams, tarp jų ir netikėtai užklydusiam svečiui pamylėti (pavaišinti); mokėta daryti šustinį alų; laikytasi griežtoko etiketo – jei kas neišgeria visos alaus stiklinės, tas spirte spiriamas prie sienos: „pas mus taip nepriimta, užtrauksite sausrą visam kaimui – nė vienas miežio grūdas iš žemės neišlįs“ (ŽED: 319); o linaraučio patalkiams ant stalo pagarbiai statytas alaus ąsotis su rūtų vainikėliu. Be kita ko, visi trys pasirinktieji folklorinei atminčiai testuoti literatūriniai šaltiniai taip pat vienaip ar kitaip kalba apie aludarystės bei alaus darymo ir gėrimo tradiciją. Vileišio pasakotojas džiaugiasi, kad ruošiantis vestuvėms „alus išėjo geras“ ir kad duos visi „ryt pitlą“... (VJA: 60), Karoblienė santūriau konstatuoja, esą prieškarium visuomet „pagal pasvaliečių paprotį tėviškėje Joninėms pasidarydavo alučio“; o štai jos atminime atsitiktiniai svečiai turėdavo išgerti net po tris stiklines alaus (KS: 117– 118).*

TAUTOSAKOS ĮSPAUDŲ RIBAS PRASIPLEČIANT

Atpažinti šiaurinėje Lietuvos dalyje esantį kraštą pasvalietiškoje literatūroje padeda autorių turėtas dar vienas įrankis – vietos kalba. Ja ypač išmaniai naudojasi Žagrakalytė. Skaitytojo akis iš karto pagauna specialiai jos vartojamą gimtosios tarmės žodyną, nors, ko gero, tik kraštiečio širdį glosto pažįstamos tarminės žodžių formos, neerzina

net čia įprastos, seniai savomis tapusios svetimybės, jaudina net vietovardžiai, o ką jau kalbėti apie vietinių žmonių pavardes, nors pačių atmintin įstrigusių asmenvardžių turėtojų ir neteko pažinti. Tiesiog tai dar vienas svarbus – lingvistinis kodas, reikšmingas interpretuojant kiekvieno krašto kultūros savitumą. Juk vos ne tikrų tikriausiam sugrįžimui namo prilygsta emociškai imantis veikti tekstas su *Vitartų, Ustukių, Tetervinių, Pervalkų, Šimonių, Medinių* ar *Vainekonių* kaimų ar kokiais *Gaidelio* upe-liūkščio, *Putriškio* miškelio paminėjimais, kyla pašėlęs noras garsiai ištarti *Šimbelio, Kiznio, Rauckio, Lazicko, Stuogio* ar *Valeikos*, pagaliau to paties Medinių *Vileišio, Gugo* bei *Žagrakalio* pavardes, lyg vis dar dalyvautum namiškių kasdieniuose pasišnekėjimuose... „Topofiliški“ bendrystės jausmai užplūsta ir skaitant Karoblienės atmintyje įsirežusią beveik nepagražintą pravardžių tradiciją, kuri irgi tik saviškių atpažįstama ir kuri, galimas dalykas, taip ir lieka nebyli „nesaviškių“ ausiai. Ne be reikalo Leonardas Sauka ir kiti folkloristai bus dažnai kalbėję apie šių antrinių asmenvardžių tautosakiškumą. Kokių tik jie nesukelia emocijų ir perkrikštytajam, ir jo aplinkai, kai visam laikui žmogui prisegamas nepageidaujamas naujas vardas, be kurio vietinė bendruomenė jau neapsieina ir kurio atsiradimo versija net rimtuolį pralinksmintų. Tačiau dar svarbiau, kad pravardė prilipinama be jokio išankstinio nusistatymo ar pykčio, net jei ir pasirodytų, kad ji skamba kiek užgausiai ir galėtų skaudinti jos turėtoją:

Šimonių kaime gyveno daug Kiznių. Norėdami atskirti juos, vadino pravardėmis pagal ūgį ar charakterį, net pagal jų pačių sukurtas legendas. Vieną žmoną vadino: „mano popoliukas“ [pupuliukas – B. S.], tai ir praminė Popoliu. Įsikando visas kaimas: Popolis, Popolis... Našlę Kiznienę, kuri turėjo daug žemės, o vis dejuodavo, verkšlendavo, kokia ji neturtinga, pravardžiavo Verksne. Kitą vadino Pode. Ji neturėjo vaikų ir visiems, kas tik kvietė, eidavo į kūmas, turėjo per keturiasdešimt krikšto vaikų. Tai ir liko viso kaimo Pode. Dar vienas Kiznis buvo vadinamas Vilkagiriu, nes jis visiems girdavosi, kad plikom rankom vilką nugalėjęs. Vienas buvo trumparegis, tai Prisimerkėliu vadino. Kitą vadino Grabiniu – jis karstus dirbdavo. Ramojaus pakrantės Kiznienę Ramojiene šaukė, o jos vaikus – Ramojukais (KS: 16–17).

Į tą patį emocinį lauką, taip pat ilgai nepaleidžiantį, susispiečia ir kiti iš namų išsineštieji žodžiai, pasakymai, kurie, pasirodo, tylutėliai snūduriavo tavo atminties kertelėse, o dabar, vos jiems išėjus į viešumą, ima po vieną rikiuotis, juos godžiai imi rankeliotis, kaip susirenkami pabirę vėrinio karoliukai, nors ir nuvokiant, kad jų nebeprireiks. Tad nieko keista, kad nebereikia burtažodžiams prilyginamos kalbos ir gausiam Žagrakalytės knygos skaitytojų būriui. Iš tikrųjų jos pasakojimo žodyną sunkoka nevietiniam lukštentis ne vien todėl, kad jis per daug „senoviškas“, bet ir dėl to, kad jis *pasvalietiškas*. Geriau suprantamas galbūt tik artimesniems aukštaičiams, ypač panevėžiškių šnektomis ir šnektelėmis kalbėjusiems bei kalbantiems.

Tai namų kalbės, namų kultūros raktažodžiai, ne visus įleidžiantys anapus jų slenksčio, tarp kurių būtų *mamunė, tetytė, podė, dėdina, mergaička, uorė, liuoba, kūtė, keselys, rezginė, gryčia, žaba, balesėlis* (siaura tvoros lentelė), *vagonė* bei *štuopinė* (medinis indelis sviestui ar varškei įdėti, beje, *Lietuvių kalbos žodynas* teikia tik *štuopinę* – didelio puodelio reikšme), *lovelė* (gėlių lysvė, ežia), *vedėja* (numegztas tinklas, toks maišas žuvims gaudyti), *maklynė, lieknas, rizgaliai* bei *mazgiliai* ar *girklo blešinė; plavinėti* (slankioti be tikslo), *būti apsiminus* (nesusitvarkius, apsilėidus), *galvą sugauti, užimti svečių, taisyti pietus, eiti po tiesumai per lauką, prašyti / nesiprašyti* (vieniems kitus kviestis / nesikviesti į svečius, svečiuotis), *eiti apsidėti, apsitaisyti...* Ką gi, kaip vieta, taip ir žodžiai ne visiems atsiveria visomis savo galiomis. Autorės nerta į gimtojo žodyno gelmes ne šiaip sau, ne dėl pigaus literatūrinio efekto vaikymosi; kaip prasitarta ir romane, skaitydama Juozo Žagrakalio rankraščius, ji buvusi apimta, stačiai apsėsta „vidinės žodžių išsaugojimo prievolės“ (ŽED: 503).

Kiek kitokie, gal labiau „išsiemocinę“, būtų mūsų aptiktieji tautosakinio kodo įspaudai, nors iš tikrųjų daug kuo artimi kalbiniam. Gausu raštuose ne tokios poetiškos ir kur kas proziškesnės tautosakos intarpų, visų pirma liaudišką išmintį liudijančių vadinamųjų mažųjų tautosakos formų – patarlių ir priežodžių. Galima išskirti savitą priežodžių grupę, reikalingą kalbančiojo nuostabai reikšti, džiaugsmui, ironijai, pykčiui ar kitam jausmui sustiprinti. Tiesiog sakomų dalykų turinys papildomai pakomentuojamas kiekvienam suprantamu palyginimu. Kaip matyti iš Vileišio ir Karoblienės tekstų, tokie palyginimai yra šnekamąją kalbą gyvinantys elementai, paprastučiai ir dėl to greičiausiai senos kilmės, metų metus iš lūpų į lūpas ėję: *vaikas auga kaip ant mielių* arba *kaip pyragas, gerai įmaišytas; mergaitė nuaugusi kaip liepa; džiaugiasi kaip keliamas ant arklio; dirba kaip jaučiai; šlapi kaip žiurkės; apipuola kaip vapsvos; geras, nors į ausį dėk; eina lyg baslį prarijęs; apstulbusi kaip kopūsto galva; maišosi kaip šašai po nosimi...* Kaip tik toks šio krašto žmonių šnekėjimas – pasakant daug ką „striukai drūtai“ – žinomas ir iš tose pačiose vietovėse tarpusios sakininės tradicijos: *išsikėtusi kaip vyža, maža kaip putpelė, laiba kaip botkotis, storas kaip kubilas, sudžiūvęs kaip šakalys...* (LTR 5929).

Kalbėti tradicinėmis patarlėmis (*Ylos maiše nepaslėpsi; Gražumu sotas nebūsi; Žmogus šaudo, o Dievas kulkas nešioja* ir pan.) nevengta ir Žagrakalytės atkuriamoje giminės istorijoje. Tačiau daug įdomiau, kad autorė pati mielai atnaujina šią tradiciją, perkuria patarles, nors gal teisingiau būtų sakyti, kaip įprasta rašto kultūros atveju, kuria trumpųjų pasakymų atmainą – aforizmus. Pastarieji, remiantis šįsyk lengvai prieinamais internete apibrėžimais, yra trumpi, įtaigūs posakiai, kuriuose teziškai ir taikliai netikėtu aspektu apibendrinama konkreti mintis, pateikiama originali idėja ar nuomonė. Jie ne be pagrindo laikomi gimingais patarlėmis. Kai kurie Žagrakalytės sukurti posakiai net konstruojami pagal patarlėms būdingą modelį, kartais ir jų idėja nėra visiškai originali, nelyginant būtų kažko jau girdėto nauja

versija: *Kas girių myli, to ir geroji jos dvasia neapleidžia; Degutinėn pirštus įkišus greit neišplausi; Žodis kartais daugiau nei pinigais sveria; Meilė ne pasaga, iš pakaitintos geležies nenukalsi...* Dalis jų tikrai jau grynai knyginiai bei savosios, autorinės, išminties prisigėrę: *Biografija – ne kokia išpažintis, kad visas tamsias kertes iškrapštinėtum; Kiek nori derink dagilį prie rožės, niekad jie vienas kitam neprilygs; Jeigu ateitis neturėtų šydo, ji būtų nuobodi.* Kas užgins folkloristui net ir tokio kalbėjimo ištakas sieti su gyvybingaisiais tautosakos podirviais? Nors realiai supatarlėti – įsišaknyti ilgam žodinėje tradicijoje – šiems posakiams atrodo tikrai nebus lemta. Bet jų folklorinio perskaitymo malonumas išliks. Kaip ir skaitant Karoblienės prisitaikytus tautosakinius paukščių balsų pamėgdžiojimus, iliustruojančius pažeminto, skaudžiai įžeisto žmogaus dvasinę sumaištį. Vieną pavakarę atsiminimų pasakotoja lėkusi „verkdamą per laukus, sukeldama paukščių klegesį“:

Kurapkos išskrido iš po kojų, lyg klausė sparnais kurkdamos: kur kur kur tave šuo neša vėlų vakarą?.. Vieversėliai padangėje šaipėsi: irrgi, irrgi sumanei riesti nosi. Putpelės šaukė: grįžk, grįžk!.. Auū! – atsiliepė ir pelėda mano tetos jaujoj. Gyva gyva! – sakė jai pempės. Čia čia čia! – tarškėjo šarka gluosnyje prie tėtės kluono. Kar kar! – rėkė nustebus varna. Tik lakštutė be galo mane gyrė: šitaip, šitaip! šauni tu! Ale šauni! (KS: 102).

Iš dainuojamosios tautosakos į akis krinta atsiradęs minėtas poreikis kurti naujas dainas, kurios labiau atitiktų gyvenamą laiką nei ankstesnioji iš apeigų kilusi jų tradicija. XX a. pradžioje ir net gerokai vėliau ryškėja tendencija dainuoti priimtinesnėmis temomis, kad jos kalbėtų teisingiau, atviriau ir suprantamiau apie gyvenimą, žmones ir jų dorą, pasakotų apie širdį draskančias meilės peripetijas ar matomą socialinę nelygybę bei dar įvairesnius, toli gražu ne vien jaunimui rūpimus dalykus¹⁰. Kaip žinome, šių dainų kūrėjais dažnai tapdavo ir praprusę vietiniai žmonės, – juos bendruomenė gerbė, atgarsiai apie juos pasiekdavo ir tolimesnes vietas. Todėl neatsitiktinai ir mus dominančios literatūros akiratyje atsiranda naujas reiškiny – vis labiau įsisiūbuojanti, kaip šiandien apibendrintume, vienadienių dainų kūrimo mada. Kaip rašo Karoblienė, ji irgi kūrė dainas, net per savo vestuves vieną tokią surašė ir pati padainavo. Žagrakalytės knygoje prisimenamas Pasvalio apylinkėse bene žinomiausias dainų eiliuotojas Jonas Burkus (1839–1919), kurio sudėtas eiles esą visa Pasvalio parapija dainavusi, natą kiekvienas galėjęs prisitaikyti, „kokia ausiai geriau tinka“ (ŽED: 97). Jo posmai iš tikrųjų plaukia lengvai, greit įsimenami, visus žavi, ypač jaunimą, neretai patraukdami savo tiesmuku, atviru ir drąsiu, nors kartais ir perdėm lėkštu žodžiu, nevengiant ir vulgariau pašmaikštauti įvairiomis temomis, tarp jų ir etnografiniu atžvilgiu gana aktualiomis:

.....

10 Pasvalio krašto dainų raidoje pastebėtą dar tarpukariu ir net anksčiau plūstelėjusią naujų dainų bei jų motyvų (per)kūrimo bangą jau yra tekę aptarti (Stundžienė 1997: 66– 67).

Ponai eina oran –
 Išeinamas turi,
 O tiems muzikėliams
 Rugienėlės duria (ŽED: 96).

Vileišio literatūriniame vaizdelyje – priešingai – tebejauciama senosios dainų tradicijos dvasia. Maža to, autoriaus kalbėjimas verčia mus patikėti, kad dainavimas kartu su darbštumu ir agrarinei kultūrai būtinų darbų mokėjimu dar laikomas žmogaus vertės matu. Jo kūrinėlyje skaitytojui pristatoma tipiška folklorinės kultūros atstovė, mėlynakė ir geltonkasė darbštuolė Anitutė, kuri, skolinantis Marcelijaus Martinaičio žodžius, atrodo lyg nužengusi iš tautosakinio mergelės „klipo“, skirto reklamai (Martinaitis 2002: 89):

Darbas jau palika jos antras prigimimas, be darba ji ne galedawa pabuti nej wienos walados, dirbdawa skudraj, darbi budawa pirmutinia. Ji buwa wiena linksmbia: juokaj, dajnuszkos wienotines ir sutartines rasdawasi wisuomet ten, kur ji budawa. Łaiki szie-
 napjutia, kad po karsztaj dienaj atejdawa wiesas vakaras, mergajties ka ne wisa sodžiaus rinkdawasi in pulką, ejnant namon. Ju juokaj ir dajnuszkos atsiduodawa toli par girią isz wienos pusies, o isz kitos neszdawas par žaluojantis javajs laukus. Wadovum tuosi dajnuszkosi budawa Anitutia, del to gi wisas sodžis wadindawa jo „łaksztągeła“ (VJA: 9).

Baigiant šį rašinį kokios nors apibendrinamosios pastabos būtų perteklinės. Kaip ir tikėtasi, su folkloriniu testu regioniška apsibrėžtas „pasvalietiškos kilmės“ literatūrinis diskursas susidorojo stebėtinai lengvai. Nors tikrai nebuvo tikėtasi, jog iš folklorinės atminties palaukių dairantis ir pats literatūros laukas pasirodys vešliau žaliuojantis. Ir dar kiek netikėta, kad įkritus į aptartus literatūrinius tekstus kartais net atrodė lyg būtum išvykęs į tikrą tikriausią folklorinę ekspediciją. Tik šioje knyginėje išvykoje viskas paprasčiau: grožinės literatūros kūrėjas ir nekvočiamas savo kūrinuose dar prabyla vietinė tradicinės kultūros kalba, tuo tarpu per lauko tyrimus jai išgirsti vis rečiau pavyksta susižvejoti vadinamąjį gerą pateikėją. Reikia sutikti, kad Agnė Žagrakalytė, kaip ne sykį kartojo kalbėdama apie savo kūrinį, romaną ne r a š ė, o tik p e r r a š ė, šiek tiek perkūrė tai, ką jai teko patirti iš retai pasitaikančios gerai dokumentuotos savo giminės istorijos, gyviems giminaičiams ją vis svariai papildant. Nesvetimas ir kitiems mūsų akiratyje buvusiems autoriams toks, tik kiek laisviau pasirenkamas tradicinės kultūros „perrašymo metodas“, kuris leidžia patikėti, kad XXI a. pradžioje dar galima per literatūrinį lauką išseiti ir į folklorinės atminties palaukes.

ŠALTINIAI

- Iš Mažosios Lietuvos tautosakos, spaudai paruošė Dr. J. Balys, *Tautosakos darbai*, 1937, t. III.
- KS – Eugenija Karoblienė. *Sodyba ant Mūšos kranto*, Vilnius: Regnum fondas, 1999.
- Linėlius roviau, dainavau: Onos Bluzmienės tautosakos ir atsiminimų rinktinė*, sudarė ir parengė Bronė Stundžienė... [et al.], Vilnius: Vaga, 1990.
- LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas.
- Mes esam šiaurės krašto*: pasvaliečių literatūros almanachas, skiriamas Pasvalio miesto įkūrimo 500-mečiui, sudarė Vladas Braziūnas... [et al.], Vilnius, 1997.
- VJA – Petras Vileišis, *Jons ir Anitua*, Peterburgas, 1877.
- ŽED – Agnė Žagrakalytė. *Eigulio duktė: byla F 117*, Vilnius: Tyto alba, 2013.

LITERATŪRA

- Bleizgienė Ramunė 2012. *Privati tyla, vieši balsai. Moterų tapatybės kaita XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje*: monografija, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Būgienė Lina 2003. *Nuo tada netikiai į baidymus*: pasaulėžiūros lūžių atspindžiai sakmėse, *Tautosakos darbai*, t. XVIII (XXV), p. 109–119.
- Černiauskaitė Laura Sintija 2014. Žagrakalių muziejus (A. Žagrakalytės „Eigulio duktė: byla F 117“), *Metai*: Lietuvos rašytojų mėnraštis, Nr. 7, p. 141–145.
- Daukantas Simonas 1976. *Raštai*, t. 1, Vilnius: Vaga.
- Greimas Algirdas Julius 1990. *Tautos atminties beiėškant: apie dievus ir žmones*, fotogr. leid., Vilnius: Mokslas–Chicago: A. Mackaus knygų leid. fondas.
- Jurgaitytė Modesta 2014. „Nenukalto“ romano intriga, prieiga per internetą: <http://www.su.lt/en/literaturos-istorijos-teorijos-katedra/skaitymo-malonumai/14618-nesukalto-romano-intriga>, [žiūrėta 2015-06-15].
- Karčiauskas Mykolas 1999. Prisiminimų saulė, in: Eugenija Karoblienė. *Sodyba ant Mūšos kranto*: prisiminimai, Vilnius: Regnum fondas, p. 7–8.
- Kazakevičienė Birutė 2001. Petro Vileišio beletristinė kūryba, in: *Vilniaus kultūrinis gyvenimas ir Petras Vileišis*, sudarytoja Alma Lapinskienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 116–129.
- Kerbelytė Bronislava 1970. *Lietuvių liaudies padavimai*, Vilnius: Vaga.
- 1973. *Lietuvių liaudies padavimų katalogas*, Vilnius: [Lietuvių kalbos ir literatūros institutas].
- Martinaitis Marcelijus 2002. *Laiškai Sabos karalienei*: esė romanai, Vilnius: Tyto alba.
- Pretorijus Matas 2006. *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla = Deliciae Prussicae, oder Preussische Schaubühne*, t. 3, sudarė Ingė Lukšaitė, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.
- Siudikas Vytautas, Žaldokas Saulius 2011. Vitartų dvaro Chodakauskų šeimos kilmė, *Šiaurietiški atsivėrimai*: Pasvalio krašto istorijos ir kultūros žurnalas, Nr. 1 (30), p. 16–28.
- Stundžienė Bronė 1997. Iš Pasvalio tautosakos kraičio, in: *Užaugau Pasvaly*, sudarytojai Antanas Apynis... [et al.], Vilnius: Danielius, p. 63–93.
- 2011. Empatiškoji kultūrinio kraštovaizdžio versija: folklorinis aspektas, *Tautosakos darbai*, t. XLII, p. 14–41.
- 2012. Šiuolaikinė lietuvių folkloristika ir jos metodologiniai horizontai, in: *Homo narrans: folklorinė atmintis iš arti*: kolektyvinė monografija, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 13–39.
- Visockaitė Emilija 2014. Žolė iš lieknų, *Literatūra ir menas*: kultūros savaitraštis, Nr. 3464.

Local Folk Memory in Literary Fiction: the Case of Pasvalys Region

BRONĖ STUNDŽIENĖ

S u m m a r y

The aim of the article is to examine how and to what extent folk memory is reflected in the Lithuanian literary prose. The search is narrowed regionally: the analysis focuses solely on the texts related to a definite locality – Pasvalys region, the native place of the author. Three pieces of literary fiction by three authors born in this region are selected: their stories also take place in this region or somewhere nearby. The author of the article attempts recognizing the imprints of the folkloric culture left in the literary texts, which may be rather deep or barely visible. Both the local and the more universal nature of the folklore or related cultural phenomena that left these marks are taken into consideration. While reading the books, a rather true-to-life version of the traditional culture existing in the Pasvalys region opens up, along with its historically shaped notion. The attitude adopted by the writers towards the fragments of the folkloric culture that they describe is examined, as well as its contemporary reception by the people recognizing the local culture, particularly those tracing their origins in it. The folkloric landscape transferred into the fictional narrative is discussed against the background of the place legends; and the specific situation of this region, namely, its close proximity to Latvia and certain peculiarities of its landscape are also paid attention to. Interestingly enough, the old customs and beliefs (both the ones typical exclusively to the Pasvalys region and the numerous ones encountered much more broadly) are abundantly reflected in the fiction; quite frequently their modernized variants are incorporated into the texts. These include rituals practiced during the calendar festivals, e.g. sprinkling each other with water at Shrovetide, and other community and family traditions, particularly those involving rather vivid descriptions of the local wedding scenario. The local food tradition (made increasingly relevant nowadays) also earns special attention from the writers. The author of the article particularly considers relics of the worldview inherited from the folk belief legends and the renderings of the local verbal lore. The field of investigation of the folk memory readily incorporates the linguistic code representing the local peculiarities: the dialect, particularly its lexical aspect. The process of individual re-creation of proverbs or old onomatopoeic texts in order to revitalize their tradition is also noted.

The analysis of the regionally limited literary discourse allows asserting the possibility of interpreting fiction as still barely utilized source of folk memory, which nevertheless quite often articulates the local folk culture almost as precisely as the registers of traditional culture compiled by specialists as result of detailed scholarly fieldwork.

Gauta 2015-06-25